

уважавати, свако мњење које има у себи ма и једну честицу истине, коју је владајуће мњење пренебрегло, па ма како била ова честица истине, помешана и уплетена у заблуде. Паметан човек, неће се љутити, што оних који нам обраћају пажњу на истине, које смо превидели, превиђају такође, неке истине, које ми видимо. Он ће сам себи рећи да, докле је год опште омиљена истина једнострана, желети је, да и не омиљена истина, има своје једностране браниоце, који ће одважно ступити у борбу и унаточ свим незгодама, знати обратити пажњу, на онај део истине, за који они кажу да је цела истина. – Тако је у осамнаестом веку, лековито потресао свет. Русо са својим настаним назорима, у доба, када су се и образовани и необразовани дивили “образованости” и чудесима новије науке, књижевности и филозофије; када су људи себе држали, за нешто више, него што су били људи у старом веку. Русо је учинио велику услугу свету, разбивши чврсту гомилу једностраних мњења и принудивши елементе да се кристализују у новом, обогаћеном виду. Ово није да су тадашња мњења, била даља од истине, него што су то била, русовљева мњења; шта више, она су у главном била ближа истини, у њима је било више признате истине и мање заблуде. Али ипак је било у русовљевој науци много истина и прешло је из ње, много у јавно мњење, јер је оно баш требало тих истина и када се тај излив приталожио, живеће су те истине и надања у јавном мњењу. – Од када је Русо писао, изображени духови нису никад заборавили, колико је претежнији прост живот, колико разнежавају и деморализују људе замке и лицемерности лажног друштвеног стања. Ови ће појмови временом и победити, мада и сада ваља још посведочити, и то делима, јер речи ту слабо помажу.

Да узмемо још који пример. Признато је у политици, да је за здраво стање политичког живота, подједнако нужно, да имају у њему једна странка реда или стабилности и једна странка напредњачка, странка реформе, и то све дотле, докле једна од тих странака не рашири толико свој видокруг, да може бити и странка реда и странка напредка, докле не сазна, шта јој ваља одржати, шта ли оборити. Сваки од ових начина мишљења, користи се недостацима, својих противника и само се тој међусобној опреци има захвалити, да и једно и друго остају у границама здравог разума. Где год човек не може, исто тако слободно остварити, и исто тако слободним даром и одважношћу бранити, своје назоре у животу, било да су они сад у корист демократији или аристократији, једнакости или имању, задрзи или слободном натицању, раскошу или умерености, слободи или запту – ту нема изгледа, да ће се учинити правда једноме, као и другоме, ту се неће мерити, једнаком мером за све, него ће по свој прилици, једна мера превагнути а друга у вис одскочити.

У великим питањима делателног живота, истина је више питање измирења и уједињења противности, и мало има људи који би били толико увиђајни и непристасни, да ма колико толико, остваре ово измирење. И тако не остаје друго, него да се оно оствари, борбом људи, који се боре, под разним заставама. – Ако дакле у важним питањима која напомену смо, било које мњење има права, да га не само више трпе, него и потпомажу, него које друго њему супротно, то има за циљ тога права, оно мњење које је неко извесно време, на извесном месту, остало у мањини. То мњење заступа у то време, занемарене интересе и ону страну човечанског благостања, које је у опасности, да ће се мање уважити, него што би ваљало. Ја знам, да се у овој земљи трпе одвојења мњења, у многим оваквим питањима, и ја ово наводим, само зато, да би по признатим и многобројним примерима,